

การวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎก

AN ANALYSIS OF THE METHOD OF THE BUDDHA'S TEACHING IN THE TRIPITAKA

จรัสศักดิ์ สังเมฆ^{1*}
Jirasak Sungmek^{1*}

Received : 18-08-2025

Revised : 19-11-2025

Accepted : 28-11-2025

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎกด้านผู้สอน ผู้เรียน เนื้อหา วิธีการสอน และการประเมินผล เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการเก็บข้อมูลเอกสารจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และวิเคราะห์ประมวลผลพุทธวิธีการสอน

ผลการวิจัย พบว่า พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎก (1) ด้านผู้สอน มีลักษณะดังนี้ คือเป็นพหูสูต (พระปัญญาคุณ) เป็นแบบอย่างที่ดี (พระวิสุทธิคุณ) และมีความเมตตาเอื้อเฟื้อ (พระกรุณาคุณ) (2) ด้านผู้เรียน มีการวิเคราะห์ผู้เรียน / ผู้ฟัง บนพื้นฐานของความแตกต่างระหว่างบุคคล (3) ด้านเนื้อหา วิเคราะห์เนื้อหาการสอนให้เหมาะสมกับบุคคล ตามลำดับ ความยากง่าย (4) ด้านวิธีการสอน มีการวิเคราะห์เชิงบูรณาการ ผู้เรียนและเนื้อหาเพื่อหาวิธีที่เหมาะสมบนฐานความแตกต่างของผู้เรียน และ (5) ด้านประเมินผล มีลักษณะการประเมินผลการสอนควบคู่กันไปกับ การสอน

คำสำคัญ: พุทธวิธีการสอน / ผู้สอน / ผู้เรียน / เนื้อหาการสอน / การประเมินผล

¹ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

¹ Faculty of Humanities and Social Science, Valaya Alongkorn Rajabhat University under The Royal Patronage

* Corresponding Author's E-mail: Jirasak.sung@vru.ac.th

ABSTRACT

This research aims to analyze the methods of The Buddha's teaching in the Tripitaka in terms of teachers, learners, contents and teaching methods. It is a documentary research by collecting documentary data from the Tripitaka and analyzing and evaluating the methods of the Buddha's teaching.

The results of the research revealed that the methods of the Buddha's teaching in the Tripitaka (1) in terms of the teachers, teachers have the following characteristics: being well-learned (wisdom of the Buddha), being a good example (purity of the Buddha), and being kind and compassionate (graciousness of the Buddha), (2) in terms of the learners, the Buddha used differentiated instruction of the learners/ listeners on the basis of individual differences, (3) in terms of the content, there should be an analysis of teaching content to be appropriate for each student in order of difficulty, (4) in terms of teaching methods, the Buddha used an integrated analysis of the learner and content to find an appropriate method, and (5) in terms of teaching evaluation, the Buddha used the evaluation of teaching results is carried out alongside teaching.

Keywords: Methods of the Buddha's teaching / Teacher / Learner / Content of teaching / Evaluation

บทนำ

ทรัพยากรมนุษย์ เป็นทรัพยากรบุคคลที่สำคัญในการพัฒนา เป็นศูนย์กลางแห่งการเคลื่อนไหวด้านบริหารการดำเนินชีวิตของสังคมมนุษย์ ตามทัศนะพระพุทธศาสนา เห็นว่าผู้ที่เกิดมาเป็นทรัพยากรมนุษย์ สามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลาและจากทุกสิ่งรอบตัว ช่วงวัยเรียนจึงเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการสั่งสมความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับการเรียนรู้จากสรรพสิ่งเพื่อเข้าใจความเป็นไปของโลก การเรียนรู้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในห้องเรียนเท่านั้น การศึกษาในพระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับการฝึกอบรมด้านกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้มีประสิทธิภาพต่อการดำรงชีพอย่างสร้างสรรค์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543: 127) มี 3 ประการ ได้แก่ 1) ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติ (ศีล) ส่งเสริมการปลูกฝังคุณธรรมพื้นฐาน ความซื่อสัตย์ มีวินัย และมีน้ำใจ เพื่อให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสงบสุข 2) ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจ (สมาธิ) ส่งเสริมความพร้อมในการเรียนรู้ และ 3) ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง (ปัญญา) ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ มีทักษะการวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่เพียงเพื่อตนเองเท่านั้น แต่เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างกัลยาณมิตร ทุกเพศวัยจึงควรได้รับการปลูกฝังให้มีคุณธรรม จริยธรรมอย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญ ความรู้ต้องนำไปใช้ในชีวิตจริงได้ ไม่ใช่เพียงแค่ทฤษฎี แต่สามารถขับเคลื่อนสังคมไป

ในทางที่ดีได้ เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีคุณภาพและมีความสุขอย่างแท้จริง ดังนั้นมนุษย์ถือได้ว่าเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่ต้องติดตามและส่งเสริมพัฒนาการให้เหมาะสมตามช่วงวัยแห่งชีวิต เพราะมนุษย์จำเป็นต้องพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตรอดอยู่ได้ การจัดการเรียนการสอนเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อเสริมสร้างสมรรถนะ เพิ่มศักยภาพในการดำเนินชีวิต ทั้งด้านความรู้ ด้านสติปัญญา ด้านทักษะ ด้านเจตคติ และอื่น ๆ ที่เหมาะสมกับยุคสมัย ด้วยวิธีการให้การศึกษ้อบรม สานิต บรรยาย เทศน์ อภิปราย หรืออื่น ๆ (โชติชวัล พุทธิกาญจน์, 2556: 104)

กระบวนการเรียนรู้ เป็นระบบการดำเนินการอย่างหนึ่งที่มีองค์ประกอบสมมูลของการทำให้เป้าหมายที่กำหนดไว้บรรลุผล หลักการพุทธวิธี ให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์ และมองมนุษย์ว่ามีคุณค่า มีความดีงาม และมีความมีความสามารถ (ทีศนา แคมมณี, 2545: 68) หรืออาจกล่าวได้ว่ามีทัศนะอิงทางมนุษยนิยม ซึ่งตามความหมายของพจนานุกรมศัพท์ปรัชญา มนุษยนิยม หมายถึงทฤษฎีที่ถือว่า มนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ มีศักดิ์ศรี มีค่า และมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองโดยอาศัยเหตุผลและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ไม่ต้องอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด และมนุษยนิยมตามทฤษฎีของกลุ่มศาสนาบางกลุ่ม ถือว่ามนุษย์จะพัฒนาตนเองให้สมบูรณ์ได้ก็แต่โดยอาศัยหลักคำสอนทางศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540: 44)

กระบวนการเรียนรู้ที่มีหลักการให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นฐานคิด จะมีหลักการสำคัญต่อผู้เรียน คือ 1) มนุษย์มีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองได้ มีศักยภาพและแรงจูงใจ 2) การเรียนรู้ของมนุษย์เป็นกระบวนการภายใน อยู่ในความควบคุมของผู้เรียนแต่ละคน ผู้เรียนจะนำประสบการณ์ความรู้ ทักษะและค่านิยมต่าง ๆ เข้ามาสู่การเรียนรู้ของตน 3) ความรู้สึกของผู้เรียนมีความสำคัญต่อการเรียนรู้มาก เพราะความรู้สึกและเจตคติของผู้เรียนมีอิทธิพลต่อกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียน 4) มนุษย์ทุกคนมีลักษณะเฉพาะตน ความเป็นเอกลักษณ์ จึงควรได้รับการส่งเสริมในการพัฒนาความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

กระบวนการเรียนรู้ที่มีหลักการให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นฐานคิด มีหลักสำคัญต่อผู้สอน คือ 1) คำนึงถึงความรู้สึกของผู้เรียน 2) สร้างเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้ 3) ใช้วิธีการสอนแบบชี้นำ 4) ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน 5) เข้าใจและส่งเสริมความแตกต่างระหว่างบุคคล ควรเปิดโอกาสและส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาคุณสมบัติเฉพาะตน

กระบวนการเรียนรู้ที่มีหลักการให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นฐานคิด มีหลักสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้คือ 1) จัดบรรยากาศการเรียนรู้ที่ผ่อนคลายและเอื้อต่อการเรียนรู้ 2) เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง 3) เน้นการเรียนรู้แบบกระบวนการ เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องมือสำคัญที่บุคคลใช้ในการดำรงชีวิตและแสวงหาความรู้ต่อไป 4) เปิดโอกาสและส่งเสริมให้ผู้เรียนตัดสินใจด้วยตนเอง ลงมือกระทำเอง (ทีศนา แคมมณี, 2545: 70 - 71)

ผู้สอน เป็นองค์ประกอบหรือเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ในกระบวนการเรียนรู้ การศึกษาในพระพุทธศาสนานั้น พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปราชญ์ได้ขนานถวายและพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกเสมอ คือคำว่า “พระบรมศาสดา หรือบรมครู” ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมหรือผู้เป็นยอดของครู ทั้งมีบพสรรเสริญพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า “สตถา เทวมนุสสาน” แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายและคำเสริมพระคุณว่า “อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ” แปลว่า

เป็นสารตีพิมพ์คนใดไม่มีใครยิ่งกว่า (ม.ม.(ไทย)13/383/472) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฉ (เล่ม13): 472) ทั้งนี้ การสอนของพระพุทธเจ้าเป็นพุทธกิจประการหนึ่ง การสอนของพระพุทธองค์ เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด ส่องประทีปในที่มืดให้คนได้เห็น

การวิเคราะห์ศักยภาพผู้เรียนแต่ละบุคคล เพื่อจะได้ตรัสสอนเนื้อหาให้เหมาะสมกับ บุคคลนั้น เป็นพุทธวิธีอย่างหนึ่งในการสอน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยแบ่งบุคคลออกเป็น 4 จำพวก (อง.จตุกก.(ไทย) (อุคฆฏิตัญญสูตร)21/133/202) (มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, 2539ฉ (เล่ม 21): 202) 1) อุคฆฏิตัญญ (ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน) ดังบัวที่โผล่พ้นเหนือพื้นน้ำ ขึ้นมา พอสัมผัสมีพระอาทิตย์ก็จะบานทันที คือผู้ที่มีกิเลสน้อยเบาบาง มีสติปัญญาแก่กล้า เพียงแค่ ยกหัวขึ้นแสดงก็รู้แจ้งถึงธรรมได้ สามารถสอนหรือให้คำแนะนำเพียงครั้งเดียวก็สามารถ ทำความเข้าใจและปฏิบัติตามได้เลย 2) วิปจิตัญญ (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ) ดังบัวที่เจริญเติบโต ขึ้นมา พอดีกับผิวน้ำและจักบานในวันต่อมา คือ ผู้ที่มีกิเลสค่อนข้างน้อย มีอินทรีย์ปานกลาง ถ้าได้รับ ฟังคำสั่งสอน ก็สามารถรู้แจ้งเห็นธรรมได้ สามารถสอนประกอบอธิบายคร่าว ๆ ก็เรียนรู้ได้แต่อาจจะ ต้องหาข้อมูลเพิ่มเติมในการทำความเข้าใจ 3) เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) ดังบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ รอคอยเวลาที่จะโผล่ขึ้นจากน้ำ และบานในวันต่อ ๆ ไป คือผู้ที่มีกิเลสยังไม่เบาบาง ต้องหมั่นพากเพียร เล่าเรียน จึงสามารถรู้ธรรมได้ สามารถสอนได้แต่ต้องอธิบายเพิ่มอาจจะต้องปฏิบัติหรือสามารถ สาสิตให้ดูเพื่อเพิ่มความเข้าใจตามลำดับ 4) ปทพรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ) ดังบัวใต้น้ำในโคลนตมที่มีอาจโผล่พ้นน้ำอยู่เพียงใต้น้ำและเป็นอาหารของสัตว์น้ำ คือ ผู้ที่มีกิเลสหนา ไม่สามารถเข้าใจและไม่สามารถบรรลุธรรมอันวิเศษได้เลย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543: 143)

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ของมนุษย์ผ่านกระบวนการจัดการเรียน การสอน ที่ให้ความสำคัญกับคุณค่า และศักยภาพ ความสามารถของมนุษย์ที่ว่า สามารถพัฒนาตนเองได้ มีวิธีการกระบวนการอย่างไร ซึ่งยังไม่มีการวิจัยใดที่ให้ความสำคัญกับกรณีศึกษาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับพุทธวิธีการสอน ทั้งนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ผ่านพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระไตรปิฎกโดยยกกรณีศึกษาผนวกกับหลักการสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อให้เห็น องค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้คือ ผู้สอน ผู้เรียน เนื้อหาในการสอน วิธีการสอน และ การประเมินผลการสอน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำพาผู้ฟังให้บรรลุธรรม การศึกษาหลักการ ทางพระพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงแต่ทางทฤษฎีแต่เป็นทางปฏิบัติที่เสริมสร้างสันติให้กับสังคมอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎก ด้านผู้สอน ผู้เรียน เนื้อหา วิธีการสอน และการประเมินผล

วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการเก็บข้อมูลเอกสารจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และวิเคราะห์ ประมวลผลพุทธวิธีการสอน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) เน้นการศึกษาด้าน ผู้สอน ผู้เรียน เนื้อหา วิธีการสอน และการประเมินผล ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 และคัมภีร์อรรถกถา และเอกสารทุติยภูมิ ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัย วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ เพื่อประเมินหลักกระบวนการเรียนรู้ผ่านพุทธวิธีการสอน ด้านผู้สอน ผู้เรียน เนื้อหา วิธีการสอน และการประเมินผล จากพระสูตรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ต้องการศึกษาวิเคราะห์ โดยยกเหตุการณ์สมัยพุทธกาลมาประยุกต์ให้เห็นตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับพุทธวิธีการสอน

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยได้ศึกษาเอกสารปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ต้องการศึกษาวิเคราะห์ สามารถสรุปผลการศึกษาวิจัย ได้ดังนี้

1. การวิเคราะห์ลักษณะสำคัญของผู้สอน

พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระศาสดา ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังคำว่า “สตุถา เทวมนุสสานิ” ดังนั้น พระองค์ย่อมมีพุทธลักษณะที่มีคุณลักษณะพิเศษ กอปรด้วยพระมหาบุรุษ ลักษณะ 32 ประการ มีพระวรกายสง่างาม ดังถ้อยคำของผู้กล่าวยกย่องพระองค์ที่ว่า “...พระสมณโคตม มีพระรูปงดงาม น่ารัก น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรม มีพระวรกายดุจพรม ฯลฯ... ทรงมีอริยศีล มีศีลที่เป็นกุศล ประกอบด้วยศีลที่เป็นกุศล ฯลฯ มีพระวาจาไพเราะ สุขภาพ ประกอบด้วย ถ้อยคำอ่อนหวานอย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย...” ดังนั้น การที่พระองค์ทรงมีพุทธลักษณะทั้ง พระวรกาย พระวาจา และพระหฤทัยที่สมบูรณ์เพียบพร้อมด้วยบุคลิกลักษณะของพระมหาบุรุษดังกล่าว นำไปสู่ความเลื่อมใสศรัทธา ดังที่ว่า “...พระสมณโคตมจึงจัดว่าเป็นแขกของเรา ที่พวกเราควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ฯลฯ...” (ม.ม. (ไทย) (จังกีสสูตร) 13/425/534 - 535) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฉ (เล่ม13): 534 - 535) ดังนั้น ในฐานะพระศาสดาหรือผู้สอนนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณ 3 ประการสำคัญ คือ

3.1 พระปัญญาคุณ

พระพุทธเจ้าทรงมีพระปัญญาคุณที่เกี่ยวกับงานสอนโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ ญาณและปฏิสัมภิทา ที่ทรงประกอบการวินิจฉัย หยั่งรู้สรรพสิ่งดังพระสมัญญานามว่า “สัพพัญญู” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564: 14) ดังนั้น คำว่า ญาณ หรืออาจเรียกได้ว่า วิชา หรือความรู้ เป็นองค์ประกอบสำคัญของผู้สอน พระพุทธเจ้าทรงพระปัญญาคุณ กอปรด้วย ทศพลญาณ (ม.ม.12 (ไทย) 12/148/144) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฉ (เล่ม12): 144) คือ พระญาณอันเป็นกำลังในการประกาศพระศาสนาให้มั่นคง

ทั้งนี้ พระพุทธเจ้าทรงมีปฏิสัมภิทา รวมถึงพระมหาสาวกรูปอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน ซึ่งปฏิสัมภิทา (ขุ.อป. (ไทย) 33/229/418) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฐ (เล่ม 33): 418) คือการมีปัญญาแตกฉานในด้านต่าง ๆ 4 ประการ คือ

(1) อรรถปฏิสัมภิทา คือ ความเข้าใจในความหมายของถ้อยคำ ข้อความหรือข้อธรรมต่าง ๆ สามารถขยายความแยกแยะออกไปได้โดยพิสดาร

(2) ธรรมปฏิสัมภิทา คือ ความเข้าใจในหลักการหรือข้อธรรมต่าง ๆ สามารถจับใจความของคำอธิบายที่กว้างขวางพิสดาร

(3) นิรุตติปฏิสัมภิทา คือ ความรู้แตกฉานในภาษา และรู้จักใช้ถ้อยคำชี้แจงแสดงอรรถและธรรมให้คนอื่นเข้าใจ และเห็นตามได้ หรือเรียกว่าปัญญาแตกฉานในนิรุตติ ซึ่งคำว่า “นิรุตติ” นั้น พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง “ปัญญาอันแตกฉานในนิรุตติ คือความเข้าใจในภาษา รู้จักใช้ถ้อยคำอธิบายให้คนอื่นเข้าใจ ตลอดจนรู้ภาษาต่าง ๆ อาจชักนำคนให้เชื่อถือหรือนิยมตามคำพูด กล่าวสั้น ๆ ว่า เข้าใจพูด” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 591)

(4) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา คือ ความมีไหวพริบความมีไหวพริบ สามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการและมีความรู้ความเข้าใจชัด ในความรู้ต่าง ๆ ที่มีแหล่งที่มา มีประโยชน์อย่างไร สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกัน สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้ แปลสั้น ๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564: 17) คำว่า “ปฏิภาณ” พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า “เขวหนไวในการกล่าวแก้หรือโต้ตอบเป็นต้น ได้นับพลันทันทีและแยบคาย” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 647)

3.2 พระวิสุทธิคุณ เป็นองค์คุณที่สำคัญของผู้สอนอย่างยิ่งที่จะทำให้ผู้เรียนเชื่อถือ และเลื่อมใส สำหรับพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ทรงกอปรด้วยพระวิสุทธิคุณ ทำให้ภิกษุทั้งหลายได้แสดงความรู้สึกรับรองต่อพระองค์ในเรื่องการทรงสั่งสอนธรรม ดังท่านพระสารีบุตรได้รวบรวมถ้อยคำไว้ในสังคิติกสูตร เป็นลักษณะสรรเสริญพระวิสุทธิคุณของพระพุทธเจ้าในลักษณะที่ว่า พระตถาคตทรงมีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย)...วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) ...มโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) บริสุทธิ ไม่ทรงมีกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ฯลฯ (ที.ปา.(ไทย) (สังคิติกสูตร) 11/305/267) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฐ (เล่ม11): 267)

อย่างไรก็ตาม คุณลักษณะสำคัญประการอื่น ๆ ของผู้สอน ที่เรียกว่าเป็นองค์คุณแห่งกัลยาณมิตรแก่ผู้เรียน ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญในการเสริมสร้างความศรัทธา เลื่อมใส หรือความมั่นใจให้แก่ผู้เรียนต่อตัวผู้สอนหรือครู มี 7 ประการ (อง.สตตค.(ไทย) (ทุติยนิมิตสูตร) 23/37/57) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฐ (เล่ม23): 57) ดังนี้

(1) มีความน่ารัก เป็นกันเอง หรือเป็นที่รักที่พอใจ (ปิโย) หมายถึง ผู้สอนที่อยู่ในฐานะแห่งการไว้วางใจ และรู้สึกสนิทสนมของผู้เรียน ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาหารือ ไต่ถาม หรือบอกกล่าวเรื่องสำคัญได้อย่างตรงไปตรงมา

(2) มีความน่าเคารพ นับถือ (ครุ) หมายถึง ผู้สอนที่มีลักษณะอยู่ในฐานะปูชนียบุคคล น่าเคารพ นับถือ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งและควรค่าแก่การกราบไหว้

(3) มีบุคลิกน่ายกย่อง สรรเสริญ (ภาวนีโย) หมายถึง ผู้สอนที่มีคุณลักษณะที่ควรค่าแก่การยกย่อง สรรเสริญ น่าเชื่อถือ ทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ๋ยอ้างด้วยความซาบซึ้ง ภูมิใจ

(4) มีศิลปะการรู้จักพูด รู้จักใช้ถ้อยคำวาจา หรือเป็นนักพูด (วตตะ) หมายถึง ผู้สอนที่มีศิลปะและศาสตร์ในการพูด รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดีแก่ผู้เรียน

(5) มีความอดทนต่อถ้อยคำ (วจนกขโม) หมายถึง ผู้สอนที่ควรมีความอดทนต่อคำพูด คำเสนอแนะวิพากษ์วิจารณ์ของผู้เรียน พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถาม ไม่ฉุนเฉียว เกรี้ยวกราดขาดสติ

(6) มีเทคนิคการสอนได้อย่างล้าลึก (คมภีรณจ กถิ กตตะ) หมายถึง ผู้สอนที่มีทั้งศาสตร์และศิลป์แห่งการสอนได้อย่างล้าลึก ลึกซึ้ง สามารถอธิบาย ขยายความเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจง่าย ทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และสอนให้ผู้เรียน เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปได้ ทั้งในระดับเบื้องต้น ระดับกลาง และระดับสูงสุดของเรื่องนั้น ๆ ที่จะสอน

(7) ไม่ชักนำในสิ่งที่ไม่ควร (โน จฏฐาเน นโยชเย) หมายถึง ผู้สอนไม่ชักนำหรือไม่แนะนำผู้เรียนในเรื่องเหลวไหลหรือชักจูงในทางเสื่อมเสีย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543: 238)

3.3 พระกรณาคณ

คุณลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงอนุเคราะห์โลก ดังพุทธจริยาวัตรที่ว่า “โลกัตถจริยา” ทรงประพุดติบาเพ็ญประโยชน์แก่โลก พระพุทธองค์ทรงโปรดสัตว์ เพื่อให้เข้าถึงธรรมหลุดพ้นจากกิเลส ราคะ โทสะ โมหะ ในฐานะหน้าที่ของพระพุทธเจ้าหรือที่ว่า “พุทธัตถจริยา” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543: 114) ดังคำสรรเสริญที่ว่า “(พระสมณโคดม)... ประทับนั่งดำริแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่โลกทั้งปวงเท่านั้น...” (ม.ม.(ไทย)13/387/481) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฉ (เล่ม13): 481) พุทธกิจที่แสดงออกถึงพระมหากุณาคณของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลก พุทธกิจประจำวันนั้น แต่ละวันที่ผ่านไปเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ดังเช่น คราวที่เสด็จไปตามเสนาสนะของพระภิกษุสงฆ์พร้อมด้วย พระอานนท์ ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่ง อาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนกลิ้งเกลือกไปมาบนปัสสาวะและอุจจาระของตนเอง ไม่มีผู้ดูแล พระพุทธเจ้าจึงเสด็จเข้าไปหา ตรัสให้พระอานนท์ไปตักน้ำมา พระพุทธเจ้าทรงราดน้ำ ส่วนพระอานนท์ขัดสี พระพุทธเจ้าทรงประคองศีรษะภิกษุอาพาธรูปนั้นขึ้น ส่วนพระอานนท์ยกเท้าวางบนเตียง เสร็จแล้วพระพุทธเจ้าจึงทรงประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องนั้น และตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุใช้เถิด ถ้ามีอุปชฌาย์ ๆ พึ่งพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต จนกว่าเธอจะตาย ฯลฯ ถ้าไม่มีอุปชฌาย์... สงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุใช้นั้น ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.มหา.(ไทย) 5/365/240) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ข (เล่ม5): 240)

2. การวิเคราะห์ลักษณะสำคัญของผู้เรียน

พุทธวิธีในการสอนเวไนยสัตว์ หมายถึง ผู้ควรแนะนำสั่งสอนได้ ผู้ฟังตัดได้สอนได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1086) ทั้งนี้พระพุทเจ้าทรงรู้ ทรงคำนึงถึงและทรงสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น คำนึงถึงจริต 6 หมายถึง ความประพฤติปกติ ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง เป็นพื้นเพของจิต อุบิสัย แห่งพฤติกรรมของคน ได้แก่ 1) ผู้มีราคะจริต คือ มีพฤติกรรม อุบิสัยหนักไปทางรักสวयรักงาม 2) ผู้มีโทสะจริต คือ มีพฤติกรรม อุบิสัยหนักไปทางใจร้อน หงุดหงิด 3) ผู้มีโมหะจริต คือ มีพฤติกรรม อุบิสัยหนักไปทางเขลา เหมงซึม งมงาย 4) ผู้มีสัทธาจริต คือ มีพฤติกรรม อุบิสัยหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ซึ้นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย 5) ผู้มีพุทธิจริตหรือญาณจริต คือ มีพฤติกรรม อุบิสัยหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา และ 6) ผู้มีวิตกจริต คือ มีพฤติกรรม อุบิสัยหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543: 221)

การพิจารณาความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน เป็นหลักสำคัญในการวางแผนเพื่อพัฒนาบุคคลนั้น ๆ ให้เกิดการเรียนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งในทางผลสัมฤทธิ์ อย่างที่พระพุทเจ้าได้ทรงพิจารณาเมื่อก่อนเสด็จออกประกาศพระศาสนาในลักษณะที่ว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีฐลีในตาน้อย หรือมีฐลีในตามากก็มี มีอนิทรีย์แก่กล้าหรือมีอนิทรีย์อ่อนก็มี มีอาการดีหรือมีอาการทรามก็มี สอนให้รู้ได้ง่ายหรือสอนให้รู้ได้ยากก็มี อุปมาเหมือนกอดอกบัว บางดอกยังไม่พ่นน้ำ บางดอกอยู่เสมอน้ำ บางดอกพ่นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉันทใด บุคคลที่มีอุปนิสัยแตกต่างกัน สอนให้รู้ได้ง่ายก็มี สอนให้รู้ได้ยากก็มี ฉันทนั้น (วิ.มหา.(ไทย) 4/9/14) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ก (เล่ม4): 14)

จากความแตกต่างระหว่างบุคคล พระพุทเจ้าทรงปรับวิธีสอนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคลอาจใช้ต่างวิธีกัน นอกจากนั้นยังทรงคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียนแต่ละคนเป็นราย ๆ ไปด้วย ว่าในแต่ละคราวหรือเมื่อถึงเวลานั้น ๆ เขาควรเรียนอะไร แคไหนเพียงไร ดังเช่นกรณีของพระเมฆิยะ เห็นสถานที่ในป่าอัมพวันนารีนรมย์ คิดว่าเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียร จึงเข้าเฝ้าขออนุญาตพระพุทเจ้าไปบำเพ็ญเพียร ณ ป่านั้น แต่พระพุทเจ้าทรงทราบว่ ญาณของพระเมฆิยะยังไม่แก่กล้าพอที่จะไปบำเพ็ญเพียรอยู่ผู้เดียวให้เกิดผลสำเร็จได้ จึงทรงทัดทานให้พระเมฆิยะรอก่อนที่จะมีภิกษุรูปอื่นมาเสียก่อน เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีพระทัยเยื่อใยเมตตา เปิดโอกาสให้พระเมฆิยะกลับมาเฝ้าทูลถามเมื่อมีเหตุขัดข้องอะไรขึ้น ในที่สุดก็ทรงอนุญาตเมื่อพระเมฆิยะคะยั้นคะยอ พระเมฆิยะเมื่อไปอยู่ป่าอัมพวันแต่เพียงผู้เดียว ได้เกิดกุศลวิตกในจิต ไม่สามารถระงับให้สงบลงได้เนื่องจากตนเองยังญาณไม่แก่กล้าพอ จึงกลับไปเฝ้าพระพุทเจ้า และกราบทูลเรื่องราวดังกล่าวให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสอนเรื่องธรรม 5 ประการที่จะช่วยให้เจโตวิมุตติแก่กล้า ได้แก่ (1) มีกัลยาณมิตรคอยชี้แนะตักเตือน (2) มีศีลบริสุทธิ์ (3) มีการร่วมสนทนาธรรมที่ช่วยชำระจิตให้ปลอดโปร่งผ่องใส (4) มีการบำเพ็ญกุศลธรรมอย่างจริงจัง และ (5) มีการฝึกฝนบ่มปัญญา (ช.อุ.(ไทย) 25/31/231) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ก (เล่ม25): 231) ให้แก่พระเมฆิยะจนท่านสามารถฝึกฝนอบรมตนบรรลุธรรมได้ในที่สุด

ดังนั้น การวิเคราะห์ผู้เรียนเพื่อให้เห็นถึงบุคลิกลักษณะ ทั้งด้านอารมณ์จิตใจ สติปัญญา เป็นเรื่องจำเป็นเพื่อจะหาวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละคน ดังกรณีของพระเมฆิยะที่พระพุทเจ้าทรงปล่อยให้เกิดการเรียนรู้ปัญหาด้วยตนเองจากประสบการณ์ตรง ว่ามีปัญหอะไร และควรมีการแก้ไขอย่างไร ดังนั้นประเด็นที่ว่าควรแก้ไขอย่างไรก็เป็นหน้าที่ของผู้สอนว่า เมื่อมีปัญหา

ลักษณะนั้น ควรจะมีวิธีการอย่างไรแก้ไข โดยผู้เรียนพบปัญหาด้วยตนเอง และผู้สอนก็ใช้วิธีการที่ตรงกับปัญหานั้น ๆ

การสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจ จากประสบการณ์ตรง ดังเช่น พระพุทธเจ้าทรงสอนพระจุฬปันถกผู้มีปัญญาน้อย โง่เขลา เข้าใจเรื่อง ที่สอนได้ยาก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีด้วยการให้พระจุฬปันถกนำผ้าขาวไปลูบคลำ ด้วยปริกรรมว่า “รโฆทรณ” เมื่อลูบคลำแล้วบอຍ ๆ ทำให้ผ้าขาวนั้นเศร้าหมอง แปรเปลี่ยนด้วยธาตุสิ่งสกปรก ทำให้ เข้าใจว่าผ้าขาวในเบื้องต้น ได้กลายเป็นผ้าที่เปื้อนด้วยสิ่งสกปรกธาตุต่าง ๆ ไม่ตั้งอยู่ในความเที่ยง คงทนถาวร เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงได้ว่า สังขารทั้งหลายก็เช่นกัน มีความสิ้นไปและเสื่อมไปเป็น ธรรมดา และได้เจริญวิปัสสนาจนบรรลุพระอรหันต์ (วัดพระธรรมกาย, 2558: 77)

การสอนโดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ประสบการณ์ด้วยตนเอง เช่น กรณี กิสาโคตมีเถรี ก่อนที่จะขอบวช นางกิสาคโคตมี มีบุตร 1คน และบุตรได้เสียชีวิต ทำให้นางเศร้าโศกเสียใจอย่างมาก ได้นำศพบุตรไปสถานที่ต่าง ๆ เพื่อหวังว่าจะรักษาบุตรได้ เนื่องด้วยนางไม่เคยเห็นความตายมาก่อน ว่าเป็นอย่างไร นางนำบุตรตระเวนไปทั่วด้วยหวังว่าได้ยาที่รักษาบุตรได้ จนในที่สุดได้มีชาวบ้านคนหนึ่ง ได้ชี้แนะให้ไปหาพระพุทธเจ้า ด้วยว่าพระองค์สามารถช่วยเหลือนางได้ จากนั้นนางกิสาคโคตมีได้เข้าไป เฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขอให้พระองค์ช่วยให้บุตรตนมีชีวิต พระพุทธเจ้าทรงทราบความเป็นไปของนาง จึงใช้วิธีแห่งกุศโลบายให้นางเข้าใจเรื่องความตาย จึงได้บอกให้ตระเวนไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อ ขอเมล็ดพันธุ์ฝักกาด มาเป็นเครื่องปรุงยารักษาบุตร โดยมีข้อแม้ว่า บ้านที่ขอเมล็ดพันธุ์ฝักกาดนั้น ต้องไม่มีบุตรหรือธิดาที่เคยตายเลย นางก็รับปาก จากนั้นนางกิสาคโคตมีเดินทางตระเวนไปตามหมู่บ้าน ต่าง ๆ เพื่อขอเมล็ดพันธุ์ฝักกาด แต่ก็ไม่พบบ้านไหน ที่ว่าไม่เคยมีบุตรหรือธิดาไม่เคยตาย จึงได้เข้าใจ สัจธรรมแห่งชีวิต (วัดพระธรรมกาย, 2558: 143)

3. การวิเคราะห์ลักษณะสำคัญของเนื้อหา

เนื้อหาที่สอนสอดคล้องกับสภาพปัญหาในวิถีชีวิต หมายถึงว่า เนื้อหาที่พระพุทธเจ้า ทรงสอนนั้น พระองค์ทรงสอนสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก เช่น สอนหลักอริยสัจ 4 โดยตรัสให้ผู้เรียนพิจารณาความเป็นอยู่ สภาพชีวิตตนเอง ซึ่งส่วนมากแล้ว เป็นปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นประสบบอยู่โดยธรรมดากันอยู่แล้วทุกคน สภาพปัญหาหรือความทุกข์ยาก นั้นคือ ความทุกข์ในอริยสัจ ซึ่งเป็นผลประสบบภาวะนั้นอยู่ (ทุกข์) แล้วตรัสให้พิจารณาถึง สาเหตุ แห่งปัญหาหรือทุกข์นั้นอย่างละเอียด (สมุทัย) เมื่อทราบสาเหตุแล้วแห่งปัญหานั้นแล้ว ก็พิจารณา แนวทางการแก้ปัญหาให้ถูกต้องตามที่ควรจะเป็น (มรรค) ปัญหาหรือความทุกข์นั้นก็ย่อมหมดไปได้ (นิโรธ) ซึ่งเป็นกระแสแห่งความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันและกัน

เนื้อหาที่สอนมีการกำหนดระดับของเนื้อหา หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงสอนเนื้อเรื่อง ที่ค่อย ๆ ลุ่มลึกลงไปตามลำดับและต่อเนื่องกันไป ซึ่งเรียกว่า แบบอนุบุพพิกขา หมายถึง สอนไป ตามลำดับจากง่ายไปหายาก เพื่อขัดเกลาอริยาคัยของผู้ฟังในเบื้องต้น ให้ประณีตขึ้นไปเป็นชั้น ๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมัตถ์ มี 5 เรื่องได้แก่ 1) ทานกถา เรื่องการให้ทาน 2) สีลกถา เรื่องการรักษาศีล 3) สัจจกถา เรื่องสัจธรรม 4) กามาทีนวกถา เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้า หมองแห่งกาม และ 5) เนกขัมมานิสังสกถา เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม (ที.มหา.(ไทย) 10/75/42) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ค (เล่ม10): 42)

เนื้อหาที่สอนประยุกต์ตามภูมิรู้เดิมของผู้ฟัง หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงสอน โดยคำนึงถึงภูมิรู้เดิมของผู้ฟังสร้างความเข้าใจร่วมกันในเรื่องที่ผู้ฟังรู้อยู่แล้ว และประสานหลักการของพระองค์กับหลักการของผู้ฟังเพื่อให้เกิดการประสานหลักการที่เข้าใจได้ง่ายขึ้นเชิงเปรียบเทียบ ดังเช่นทรงสอนชฎิล 3 พี่น้อง ได้แก่ อูรวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยาก็สสปะ ซึ่งเป็นผู้มีวัตรปฏิบัติ ในการบูชาไฟทั้งสามพี่น้อง หลังจากพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงพุทธานุภาพต่าง ๆ ให้เป็นที่ประจักษ์ และยกเครื่องต่อชฎิลทั้งสามพี่น้องแล้ว ได้ตรัสสอนธรรมแก่ภิกษุที่เคยเป็นชฎิลมาก่อน และประพฤติ วัตรด้วยการบูชาไฟ มีความรู้เข้าใจถึงความร้อนจากกองไฟ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนสิ่งที่เรียกว่า “ความร้อน” ในแบบของพระองค์ คือ อายตนะทั้งภายในและภายนอกเป็นของร้อน ในลักษณะที่ว่า จักษุ (ตา) เป็นของร้อน รูปทั้งหลายเป็นของร้อน จักขุวิญญานเป็นของร้อน จักขุสัมผัสเป็นของร้อน เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน โสตะ (หู) เป็นของร้อน เสียงทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ ฆานะ (จมูก) เป็นของร้อน กลิ่นทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ ชิวหา (ลิ้น) เป็นของร้อน รสทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ กายเป็นของร้อน ฝนภูษัพพะ (สิ่งที่กายสัมผัสถูกต้อง) ทั้งหลายเป็นของร้อน ฯ มนะ (ใจ) เป็นของร้อน ธรรมทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ ร้อนเพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความโลภ เพราะความคร่ำครวญ เพราะทุกข์ เพราะโทมนัส และเพราะความคับแค้นใจ (วิ.มहा.(ไทย) 4/54/63 - 64) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ก (เล่ม4): 63 - 64)

4. การวิเคราะห์ลักษณะสำคัญของวิธีการสอน

หลักการเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า มีหลากหลายวิธี โดยพระองค์จะทรงพิจารณาจากบุคคลที่กำลังจะตรัสสอน ถ้ามีระดับสติปัญญาน้อย ก็จะทรงสอนธรรมะอีกรูปแบบหนึ่ง ผู้มีปัญญามาก ก็จะใช้อีกรูปแบบหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม พุทธวิธีในการสอน มีรูปแบบหรือกลวิธีที่ทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น พระพุทธเจ้าทรงมีกลวิธีหรือวิธีประกอบการสอนหลายลักษณะที่เหมาะสมกับเนื้อหา คือ

4.1 การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบคำอธิบาย ช่วยทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย และชัดเจน ทั้งช่วยทำให้จำแนก เกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การสอนมีอรรถรสมากยิ่งขึ้น เนื่องด้วยตัวละครในนิทานจะมีเอกลักษณ์เฉพาะตน ตัวร้าย ตัวดี สื่อถึงความดี ความชั่วในบุคลิกภาพของตัวละครนั้น ๆ ในพระไตรปิฎก มีชาดกเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมประกอบมากถึง 547 เรื่อง ลักษณะการตั้งชื่อชาดก โดยส่วนมากนำชื่อพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาดก เช่น เสรีวาณิชชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าชื่อเสรีวะ บางชาดกใช้หัวข้อธรรมที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาดก เช่น อปินณกชาดก กล่าวถึงธรรมคือการปฏิบัติไม่ผิดและการปฏิบัติผิด บางชาดกใช้สถานที่ที่กล่าวถึงในชาดกนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาดก เช่น วัฒนูปถชาดก กล่าวถึง ความเพียรพยายามในการขุดหาน้ำกลางทะเลทรายจนได้น้ำมาใช้บริโภค เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ก (เล่ม 27): 10)

4.2 การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ช่วยทำให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องลึกซึ้งเข้าใจยาก ได้เข้าใจง่ายขึ้น มักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น “ต้นหาย่อมเจริญแก่มนุษย์ผู้ประพฤติประมาท เหมือนเถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่า เขาย่อมเร่ร้อนไปมา เหมือนนวานรที่ต้องการผลไม้ เทียวเร่ร้อนไปมาในป่า ฉะนั้น” หรือ “ส่วนบุคคลใดครอบงำต้นหา

ที่เลวทรามนั้นซึ่งล่วงได้ยากในโลกไว้ ความโคกย้อมตกไปจากบุคคลนั้น เหมือนหยาดน้ำกลิ้งตกไปจากใบบัว ฉะนั้น” (ขุ.ธ.(ไทย) 25/334-336/137-138) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฐ (เล่ม 25): 137 - 138)

4.3 การใช้อุปกรณ์การสอน สมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์หรือเครื่องมือ สื่อชนิดใด ๆ ที่จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน แต่อาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่มาเป็นเครื่องมือประกอบการสอน เช่น พระพุทธเจ้าตรัสสอน พระราहुล ให้รู้จักการพิจารณากายกรรม แล้วตรัสถามว่า “ราहुล กระจก มีประโยชน์อย่างไร” พระราहुลทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับส่องดู พระพุทธเจ้าข้า” แล้วพระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า “อย่างนั้นเหมือนกันราहुล บุคคลควรพิจารณาให้ดีแล้วจึงทำกรรมทางกาย พิจารณาให้ดีแล้วจึงทำกรรมทางวาจา พิจารณาให้ดีแล้วจึงทำกรรมทางใจ ฯลฯ” (ม.ม.(ไทย) (จุฬารากุโลวาทสูตร) 13/108-109/117 - 119) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฐ (เล่ม 13): 117 - 119)

สรุปได้ว่า กรณีการใช้วิธีสอน คือเหตุการณ์น้ำในภาชนะสำหรับล้างพระบาท พระพุทธเจ้า 1) น้ำที่เหลือนิดหน่อยในภาชนะ ก็สอนหลักธรรมะ 1 ประเด็น 2) น้ำในภาชนะที่เททิ้งไปแล้ว ก็สอนธรรมะ 1 ประเด็น 3) ภาชนะที่ไม่มีน้ำและคว่ำไว้ สอนธรรมะ 1 ประเด็น และ 4) ภาชนะน้ำที่หงายขึ้นก็สอนธรรมะ อีก 1 ประเด็น อีกทั้งพระพุทธเจ้ายังใช้กระจกเป็นฐานคิดประกอบการสอน การกระทำทั้งด้านกาย วาจาและใจของบุคคลให้สะท้อนมองตนเองพิจารณาตนเอง ทั้งสามด้าน

4.4 การทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นวิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง เป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำที่ดี มีพระจริยาวัตรอันดีงาม เช่น คราวที่เสด็จไปตามเสนาสนะของพระภิกษุสงฆ์พร้อมด้วยพระอานนท์ ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่ง อาพาธเป็นโรคท้องร่วงนอนกลิ้งเกลือกไปมาบนปัสสาวะและอุจจาระของตนเอง ไม่มีผู้ดูแล พระพุทธเจ้าจึงเสด็จเข้าไปหาตรัสให้พระอานนท์ไปตักน้ำมา พระพุทธเจ้าทรงรดน้ำ ส่วนพระอานนท์ขัดสี พระพุทธเจ้าทรงประคองศีรษะภิกษุอาพาธรูปนั้นขึ้น ส่วนพระอานนท์ยกเท้าวางบนเตียง เสร็จแล้วพระพุทธเจ้าจึงทรงประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องนั้น และตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด ถ้ามีอุปัชฌาย์ ๆ พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิตจนกว่าเธอจะตาย ฯลฯ ถ้าไม่มีอุปัชฌาย์...สงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุใช้นั้น ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.มหา.(ไทย) 5/365/240) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ข (เล่ม5): 240)

4.5 การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณของผู้สอน ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้า เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ในด้านการสอนธรรมพระองค์ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีอยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ เช่น พระพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระองค์ก็ทรงนำมาใช้ในความหมายของหลักธรรม คือ พรหมวิหารธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมสำหรับผู้ประเสริฐ 4 ประการได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา และทศ 6 เป็นการประยุกต์เรื่องที่อยู่กันโดยทั่วไปมาใช้เป็นความหมายของหลักธรรม เช่น มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ท่านอนุเคราะห์บุตรโดยห้ามทำความชั่วและให้ตั้งอยู่ในความดี ส่วนบุตร

ก็พึงเลี้ยงดูแลท่านตอบแทน เช่นช่วยทำกิจการงานของท่าน อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา เช่น ท่านอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยการแนะนำให้เป็นคนดี บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี ส่วนศิษย์ พึงบำรุงอาจารย์ด้วยการเชื่อฟัง คอยรับใช้ตามโอกาสและเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (ที.ปา.(ไทย) 11/ 267 - 272 /212 - 216) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ง (เล่ม11): 212 - 219)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพุทธวิธีการสอนดังกล่าวเป็นการเล่นคำ ให้ความหมายใหม่ เรื่องของทิศที่เป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปกับความหมายใหม่ในทางของการช่วยเหลือกันและกันซึ่ง มนุษย์สัมพันธ์ที่เป็นประโยชน์ในทางจริยะมากกว่าการกราบไหว้ที่ไร้ทิศทางสร้างสรรค์

4.6 อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ซึ่งเป็นพุทธวิธีหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นอุบาย สำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อพระองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์เมื่อครั้งออกแสวงธรรม ข้อนี้พิจารณาได้ว่าทำไม พระองค์ทรงเลือกปัญจวัคคีย์ คือ 1) มีอุปนิสัยใฝ่ธรรมอยู่แล้วเป็นพื้นฐาน 2) เคยช่วยเหลืออุปการะ กันมาเป็นพื้นฐาน 3) สร้างความมั่นใจให้เห็นประจักษ์ต่อการบรรลุธรรมของพระองค์ จากการที่ กลุ่มปัญจวัคคีย์เคยดูแลกันว่าคลายความเพียรมุ่งสู่ทางโลกีย์ และทรงเลือกบุคคลที่เป็นที่ยอมรับ เคารพของคนอื่น ๆ ในถิ่นฐานนั้น ๆ เช่น โปรดชฎิล 3 พี่น้อง ยสกุमारมีเพื่อนมาก เศรษฐี กษัตริย์ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะตอนยังไม่ได้บวชก็มีบริวารมาก พุทธวิธีของพระพุทธเจ้าในข้อนี้ พิจารณาได้ว่า เมื่อสอนธรรมกับคนที่เป็นหัวหน้าคนจนเป็นที่เลื่อมใสแล้ว ย่อมแผ่ไปถึงคนที่เป็น บริวาร ด้วยเช่นกัน ทำให้พระศาสนาเผยแผ่ได้อย่างรวดเร็ว ทั้งมีเศรษฐี กษัตริย์คอยสนับสนุนอุปถัมภ์ คำชูกิจทางหนึ่ง

4.7 การใช้วิธีการแบบความยืดหยุ่น เป็นพุทธวิธีอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอน โดยมีลักษณะฐานคิดที่ว่า ผู้สอนควรละอึดตา มานะ หรือทิฐฐิออกเสียบ้างให้ได้ มุ่งผลสำคัญ ของผู้เรียนเป็นสำคัญ ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ หรือจะถูกรู้สึกว่าแพ้ บางคราวสมควรขมก้ขม บางคราว สมควรอ่อนอ่อนผ่อนตาม สมควรขัดก็ขัด หรือบางคราวสมควรคล้อยตามสถานการณ์ ดังพระพุทธพจน์ ที่ตรัสกับนายเกสผู้มัวอาชีพฝักมัว (เกสสูตร) ว่า “*เกส! เราฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง ฯลฯ*” จากนั้นนายเกสทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ถ้าไม่สามารถฝึกได้ทั้ง 3 วิธีดังกล่าว พระพุทธเจ้าทรงทำอย่างไรกับบุคคลผู้นั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า “*เราก็จะฆ่าเสีย*” และทรงตรัสอธิบายถึงข้อความดังกล่าวว่า “*...ตถาคตย่อมกำหนดบุรุษนั้นว่า ไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอน ฯลฯ*” (อง.จตุกก.(ไทย) 21/111/169 - 170) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ณ (เล่ม21): 169 - 170)

กรณีศึกษาจากวิธีการดังกล่าว เช่น เวยุชสูตร คราวที่เวรัญชพรหมณ์บริภาษ (คำ) พระพุทธเจ้าว่า “*ท่านพระโคตมเป็นคนไม่มีรส*” (ไม่มีสัมมาคารวะ) เนื่องด้วยพราหมณ์กล่าวหา พระพุทธเจ้าว่า ไม่ไหว ไม่ถูกรับพวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ฯลฯ หรือไม่เชื่อเชิญให้นั่ง พระองค์ ก็ทรงรับสมอ้างตามคำบริภาษนั้นของพราหมณ์ โดยตรัสตอบว่าพระองค์ไม่มีรสจริง แต่คำว่า “รส” ณ ที่นี้ หมายถึงว่า พระองค์ทรงละรสคือรูป เสียง กลิ่น รส และโณภูณได้หมดสิ้น ตัดรากถอนโคน หมดสิ้นแล้ว พระองค์ทรงชี้แจงอรรถธรรม ให้พราหมณ์ยอมรับพระองค์ได้ในที่สุด (อง.สตุตท.(ไทย) 23/11/219 - 223) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ณ (เล่ม23): 219 - 223)

4.8 การลงโทษและการให้รางวัล เป็นพุทธวิธีอีกประการหนึ่ง การลงโทษรวมถึง การตำหนิติเตียน ส่วนการให้รางวัลเป็นลักษณะการยกย่อง ชมเชย อย่างไรก็ตาม การใช้อำนาจลงโทษ มิใช่วิธีการฝึกคนของพระพุทธเจ้า พระองค์แสดงธรรมตามเนื้อหา ไม่กระทบกระทั่งผู้อื่นใด ดังข้อความในพระไตรปิฎก พรหมายสูตรที่ว่า “...ก็ทรงแสดงธรรมในบริษัท ไม่ทรงยกย่องบริษัท ไม่ทรงรุกรานบริษัท โดยที่แท้ ทรงชี้แจงให้บริษัทเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ ฯลฯ” (ม.ม.(ไทย) 13/387/481) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ฉ (เล่ม13): 481)

4.9 กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เป็นกรณีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อมต้องอาศัยปฏิภาณไหวพริบ ประสบการณ์ที่ดี เป็นความสามารถในการประยุกต์หลัก วิธีการมาใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์เฉพาะเรื่อง ๆ ไป ในการประกาศพระศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าต่าง ๆ ตลอดเวลา และทรงแก้ไขสำเร็จตามสถานการณ์ เช่น สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ อักโกสภการทวาชพราหมณ์ทราบข่าว พราหมณ์การทวาชโคตร บวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าแล้ว จึงโกรธ ไม่พอใจ เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้ว คำปรึกษาด้วยวาจาหยาบคาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พราหมณ์ ข้อนี้ก็เหมือนกัน ท่านคำเราผู้ไม่คำอยู่ ท่านโกรธต่อเราผู้ไม่โกรธอยู่ ท่านมาทะเลาะกับเราผู้ไม่ทะเลาะอยู่ เราไม่รับคำคำเป็นต้นของท่านนั้น พราหมณ์ ดังนั้น คำคำเป็นต้นนั้น จึงเป็นของท่านผู้เดียวพราหมณ์ ผู้ใดคำต่อบุคคลผู้คำอยู่ โกรธต่อบุคคลผู้โกรธอยู่ ทะเลาะต่อบุคคลผู้ทะเลาะอยู่ ผู้นั้นเรากล่าวว่า ย่อมบริโภคด้วยกัน ย่อมกระทำตอบโต้ต่อกัน แต่เรานั้นไม่บริโภคด้วยกัน ไม่กระทำตอบโต้กับท่านเป็นอันขาด พราหมณ์ ดังนั้น คำคำเป็นต้นนั้น จึงเป็นของท่านผู้เดียว” จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมแก่พราหมณ์ผู้นั้น จนเลื่อมใสได้ดวงตาเห็นธรรม และได้ขอบวชในพระธรรมวินัย (ส.ส.(ไทย) 15/188/265) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ข (เล่ม15): 265)

5. การวิเคราะห์ลักษณะสำคัญของการประเมินผล

หลักการเกี่ยวกับการประเมินผลการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงประเมินผลหลังได้ตรัสสอนเนื้อหาหรือบทธรรมะกับผู้เรียนด้วยวิธีการสอนที่พระองค์ทรงพิจารณาแล้วว่าเหมาะสมกับบุคคลนั้น ๆ ทั้งนี้เนื่องด้วยพระองค์ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณ ที่สามารถกำหนดวาระแห่งความสำเร็จแห่งการเรียนรู้หรือเข้าใจของผู้ฟังได้ เช่น คราวที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรให้แก่ปัญจวัคคีย์ฟัง หลังจากที่พระองค์ได้ทรงเทศนาจบลงแล้วนั้น ก็ได้ทรงทราบว่า บรรดาปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ท่านโกณฑัญญะ ได้บรรลุธรรมเป็นคนแรก พระองค์ทรงเปล่งพระอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ...” (ส.มหา.(ไทย) 19/1081/596) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ข (เล่ม19): 596) ดังนั้น คำว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” จึงได้เป็นชื่อของพระโกณฑัญญะตั้งแต่นั้นมา ดังนั้น ถ้อยคำวิธีการประเมินผลดังกล่าว ก็เป็นการประเมินผลอย่างหนึ่งจากการสังเกตหรือหยั่งรู้ด้วยพระญาณของพระพุทธเจ้าเป็นส่วนมากในสมัยพุทธกาล ซึ่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ มีความสอดคล้องกับหลักการของพระพุทธเจ้าที่ว่า การประเมินไม่จำกัดอยู่แค่เพียงความรู้ทางวิชาการ แต่ขยายไปสู่การประเมินคุณลักษณะอันพึงประสงค์อื่น ๆ เช่น คุณธรรม จริยธรรม

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎก” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎก ด้านผู้สอน ผู้เรียน เนื้อหา และวิธีการสอน

การสืบสานวัฒนธรรมของมนุษย์ ย่อมต้องผ่านจากอดีตถึงปัจจุบันโดยการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อนมายังอนุชนรุ่นหลัง โดยวิธีการสอน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของโชติชวัล พุทธิกาญจน์ (2556: 104) ที่ว่า มนุษย์เป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง ที่ต้องติดตามและส่งเสริมพัฒนาการให้เหมาะสมตามช่วงวัยแห่งชีวิต เพราะมนุษย์จำเป็นต้องพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตรอดอยู่ได้ การจัดการเรียนการสอนเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อเสริมสร้างสมรรถนะ เพิ่มศักยภาพในการดำเนินชีวิต ทั้งด้านความรู้ ด้านสติปัญญา ด้านทักษะด้านเจตคติ ที่เหมาะสมกับยุคสมัย ด้วยวิธีการให้การศึกษา อบรม หรืออื่น ๆ ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการคือ 1) ผู้สอน 2) ผู้เรียน 3) เนื้อหา 4) วิธีการสอน และ 5) การประเมินผล

ผู้สอนหรือครู ตามหลักการแห่งพุทธวิธีการสอนนั้น มีบุคลิกลักษณะที่ประกอบด้วยทักษะทางปัญญา ทักษะทางจริยธรรม มีความเมตตาโอบอ้อมอารี มีปฏิภาณไหวพริบ นำเคารพ นับถือ เป็นแบบอย่างที่ดี (อตตานิ อูปมิ กร) มีทักษะวิเคราะห์ผู้เรียน เนื้อหา และการออกแบบการจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกันและกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด สมชนก ลาดาดก และวรรณิ แกมเกตุ (2564: 1) ที่ว่า บทบาทครู ควรมีองค์ประกอบ 3 ลักษณะ คือ อำนวยความสะดวก ด้วยการออกแบบจัดการเรียนรู้ให้เอื้อต่อกิจกรรมการเรียนการสอน จัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม รู้จักการบูรณาการจัดการเรียนการสอน ชี้แนะแนวทางเพื่อให้ผู้เรียนได้ค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง ตั้งคำถามเพื่อให้ผู้เรียนคิด มีใจกว้าง เมตตา และมีความสามารถถ่ายทอดความรู้

ผู้เรียน ตามหลักการแห่งพุทธวิธีการสอนนั้น มีบุคลิกลักษณะที่แตกต่างกันตามบริบทชีวิตของแต่ละบุคคล ผู้มีสติในตาน้อยหรือมีสติในตามากก็มี มีอินทรีย์แก่กล้าหรือมีอินทรีย์อ่อนก็มี มีอาการดีหรือมีอาการทรามก็มี สอนให้รู้ได้ง่ายหรือสอนให้รู้ได้ยากก็มี อุปมาเหมือนกอดอกบัว บางดอกยังไม่พองน้ำ บางดอกอยู่เสมอน้ำ บางดอกพองน้ำ ไม่แต่น้ำ เช่นเดียวกันนั้น บุคคลที่มีอุปนิสัยแตกต่างกัน สอนให้รู้ได้ง่ายก็มี สอนให้รู้ได้ยากก็มี ก็ฉนั้น หรือผู้เรียนมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งแห่งจริต เช่น มีราคะจริต คือมีพฤติกรรม อุปนิสัยหนักไปทางรักสวยรักงาม หรือพุทธจริต คือมีพฤติกรรมหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา ดังนั้น จึงควรวิเคราะห์ผู้เรียน เพื่อออกแบบการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสม สอดคล้องกับแนวคิด ศักดิ์เศรษฐี ประกอบผล (2563: 1) ที่ว่า การวิเคราะห์ผู้เรียน ทำให้เข้าใจลีลาการเรียนรู้ของผู้เรียน ว่ามีลักษณะแบบใด ช่วยให้ผู้สอนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้เหมาะสม เช่น ถ้าผู้เรียนมีลีลาการเรียนรู้ผ่านภาพและสัญลักษณ์ ควรให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากการดูรูปภาพ แผนที่ แผนภูมิ ถ้าผู้เรียนมีลีลาการเรียนรู้แบบร่วมมือ ควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนความคิดแบ่งปันความรู้กันและกัน เป็นต้น

เนื้อหา ในการสอน ตามหลักการแห่งพุทธวิธีการสอนนั้น เนื้อหาที่จะสอนนั้น ควรมีจุดมุ่งหมายชัดเจน มีลำดับง่าย เหมาะสมกับวัยและบุคคล เป็นลักษณะแบบอนุพุทธิกถา เป็นการปูพื้นฐานความรู้ สอนไปตามลำดับจากง่ายไปหายาก ได้แก่ ทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม ประโยชน์ของการออกบวช หรือเนื้อหาสอดคล้องกับภูมิรู้เดิมของผู้เรียน เช่น สอนกลุ่มชฎิลมีวัตรปฏิบัติด้วยการบูชาไฟ พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนเรื่องไฟแต่ เป็นเป็นไฟที่เป็นความร้อนที่เกิดจาก

ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น สอดคล้องกับแนวคิด ผกามาส สิ่งหยาบ และคณะ (2566: 678) ที่ว่า คือ เพื่อให้ผู้เรียนได้ตระหนักรับรู้หรือสำนึกถึงเรื่องอะไร เช่น เพื่อพัฒนาทักษะด้านสังคมและอารมณ์ (Soft Skills) และทักษะการจัดการ (Management Skills)

วิธีการสอน หรือกลยุทธ์การสอน แนวทางการสอน กิจกรรมประกอบการสอน ตามหลักการ แห่งพุทธวิธีการสอนนั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม ของเนื้อหา ผู้เรียน มีทั้งแบบ สนทนา บรรยาย ตอบปัญหา ยกอุทาหรณ์ เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ใช้สื่อการสอนแบบธรรมชาติ หรือสอนให้เรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น ทรงสอนนางกิสสาโคตมี ผู้ไม่เคยรู้จัก ความตายเนื่องด้วยบุตรของนางเสียชีวิต จึงเศร้าโศกเสียใจจนเป็นบ้า พระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยวิธีการ ให้เรียนรู้ด้วยตนเอง ด้วยการให้ไปหาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดในบ้านที่ไม่เคยมีคนเสียชีวิตเลย จนได้เข้าใจ สัจธรรมชีวิตในที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยจันท์ทิพย์ ชูศักดิ์พาณิชย์ (2560: 61) ที่ว่า แนวทาง พุทธวิธีสื่อสารหลักธรรม พระพุทธเจ้าได้มีการวางแผนการดำเนินงานอย่างมีระบบ คือเริ่มตั้งแต่ คัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการ จากนั้นจึงทรงวิเคราะห์ถึงความสนใจหรือปัญหาของกลุ่มเป้าหมายนั้น และทรงพิจารณาในรายละเอียดแบบเฉพาะเจาะจงว่า บุคคลนั้นมีความสามารถในการรับธรรมะ ของพระองค์ระดับใด เพื่อจะได้คัดสรรหลักธรรมให้เหมาะสมกับสภาวะจิต โดยสอนด้วยวิธีที่บุคคลนั้น จะเข้าใจได้ง่าย และสอดคล้องกับแนวคิดทิตินา แคมมณี (2545: 272) ที่ว่า กระบวนการเรียนการสอนนั้น เป็นสภาพลักษณะที่ครอบคลุมองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งได้จัดการไว้อย่างเป็นระบบระเบียบตามหลัก ปรัชญา ทฤษฎี หลักการ แนวคิดต่าง ๆ ประกอบด้วยกระบวนการหรือขั้นตอนสำคัญในการเรียนการสอน รวมทั้งวิธีสอน และเทคนิคการสอนต่าง ๆ ที่สามารถใช้เป็นแบบแผนในการเรียนการสอนให้บรรลุ วัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการจะได้ทราบถึงการบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ นั้น ก็ด้วยการวัดผลประเมินผลที่ผู้สอนได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนเช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระรุ่งโรจน์ กาวิลาวรรณ (2562: 23) ที่ว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามีหลายวิธี ทรงใช้เทคนิค การสอนที่หลากหลายวิธี พร้อมกับวิธีการสอนแต่ละแบบให้มีความเหมาะสมกับบุคคลประเภทต่าง ๆ จนได้รับความสำเร็จในการสอนเป็นอย่างยอดเยี่ยมเพราะผู้ฟังได้บรรลุธรรมตามศักยภาพของระดับ สติปัญญา

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้

จากการศึกษาวิจัย เรื่อง การวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็น งานวิจัยเชิงคุณภาพ มีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ส่งเสริมการศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก กระตุ้นให้เกิดการศึกษาและทำความเข้าใจ เนื้อหาในพระไตรปิฎกในมุมมองใหม่ ๆ นอกเหนือจากการตีความเชิงหลักธรรมอย่างเดียว
2. แสดงให้เห็นว่าวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามีความสอดคล้องกับหลักจิตวิทยาและการเรียนรู้สมัยใหม่ และยังคงมีความเป็นสากล สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย
3. สร้างองค์ความรู้ด้านพุทธวิธีการสอน ทำให้เข้าใจถึงรูปแบบ เทคนิค และกลวิธีต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการถ่ายทอดหลักธรรม ซึ่งเป็นรากฐานองค์ความรู้ด้านการสอนที่เก่าแก่ และ สำคัญ

4. เป็นต้นแบบในการพัฒนาหลักสูตร ซึ่งผลการวิจัยสามารถนำไปเป็นแนวทางในการออกแบบหรือพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา ทั้งในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานและอุดมศึกษา โดยเฉพาะวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การวิเคราะห์เปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในนิกายอื่นโดยศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี (เถรวาท) กับคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทหรือนิกายอื่น ๆ เพื่อให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่างของวิธีการสอนที่ปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางวัฒนธรรมและภาษา

2. การศึกษาเฉพาะกรณีตามกลุ่มผู้ฟัง งานวิจัยครั้งนี้อาจวิเคราะห์ภาพรวม ควรมีงานวิจัยที่มุ่งเน้นศึกษาพุทธวิธีการสอนเฉพาะสำหรับกลุ่มบุคคลที่แตกต่างกัน เช่น การสอนสำหรับคฤหัสถ์ นักบวช เด็ก หรือผู้มีปัญหาเฉพาะด้าน (เช่น ศึกษาพุทธวิธีการสอนพระราหูลในวัยต่าง ๆ) เพื่อให้เข้าใจถึงการปรับใช้หลักการสอนตามจริตและพื้นฐานของผู้เรียน

3. การเชื่อมโยงพุทธวิธีการกับหลักจิตวิทยาการเรียนรู้สมัยใหม่ โดยวิเคราะห์และเชื่อมโยงพุทธวิธีการสอน เช่น วิธีคิดแบบอริยสัจ (การคิดแก้ปัญหา) หรือการใช้อุปมาอุปไมย เข้ากับทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้สมัยใหม่ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความทันสมัยและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ก). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 1. (เล่ม4). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ข). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 2. (เล่ม5). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ค). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค. (เล่ม10). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ง). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค. (เล่ม11). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539จ). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์. (เล่ม12). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ฉ). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์. (เล่ม13). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ช). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. (เล่ม15). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ซ). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค. (เล่ม19). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ด). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต. (เล่ม21). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ญ). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก อัฐก นวกนิบาต. (เล่ม23).**
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ฎ). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน. (เล่ม25).**
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ฎ). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก. (เล่ม27).** มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ฐ). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2. (เล่ม33).** มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จันทร์ทิพย์ ชูศักดิ์พาณิชย์. (2560). **พุทธวิธีการสี่มรรคมืด 8 สำหรับเจนเนอเรชันวาย.**
วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- โชติชวัล พุทธิกาญจน์. (2556). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์: รูปแบบ วิธีการ และแนวทางการนำไปปฏิบัติ. **วารสารปัญญาภิวัฒน์. 4(2), 104 - 112.**
- ทิศนา แคมมณี. (2545). **ศาสตร์การสอน.** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ผกามาส สิงห์จาย และคณะ. (2566). การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาโดยบูรณาการการสร้างความเป็นพลเมืองในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น. **วารสารการบริหารนิติบุคคลและนวัตกรรมท้องถิ่น. 9(8), 671 - 684.**
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 9).** มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระรุ่งโรจน์ กาวิลาวรรณ. (2562). **การพัฒนาคู่มือการจัดการเรียนรู้โดยใช้พุทธวิธีการสอนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนพระปริยัติธรรม. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.**
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2540). **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2).** อรุณการพิมพ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.**
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- วัดพระธรรมกาย. (2558). **ธรรมบท ภาคที่ 4 แปลโดยพยัญชนะ ฉบับสองภาษา (ไทย-บาลี).**
(พิมพ์ครั้งที่ 4). โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.
- ศักดิ์เรศ ประกอบผล. (2563). การวิเคราะห์: ลีลาการเรียนรู้. **วารสารครุศาสตร์สาร. 14(2): 1-14.**
- สมชนก ลาดาดก และวารณี แกมเกตุ. (2564). การวิเคราะห์องค์ประกอบและตัวบ่งชี้บทบาทครูเพื่อการเรียนรู้ของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21. **วารสารอิเล็กทรอนิกส์ทางการศึกษา. 16(2), 1-14.**
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2564). **พุทธวิธีในการสอน (พิมพ์ครั้งที่ 26).** ม.ป.พ.